

# Keelesuveräänsuse osalise üleandmise tingimustest<sup>1</sup>

**Heigo Sooman**

Õigustõlkija

## I. Õigustõlge tõlgete reas

Euroopa Liitu kuulumine on olnud Eestile igas mõttes õnnistuseks. Et selle pihta ka häälekad kriitikanoodid kõlavad, on tegelikult sellesama õnnistuse osa. Hull oleks hoopis see, kui kritiseerida ei saaks. Selline üldine healoomulisus avaldub poliitiliste, majanduslike ja muude korralduslike küsimuste kõrval ka keeles. On ju Euroopa Liidu aluspõhimõtteks olnud, et rahvuskeeltesse tuleb tõlkida õigustiku kõrval suur osa kogu ametlikust suhtlusest, aga ka igat masti teavitusdokumendid jms. See innustab ja kohustab eesti keelega tegelema, mis on eriti oluline ajal, kui ülikoolides eesti keele kasutusala üha aheneb. Annab ju Euroopa Liit päevast päeva tööd rohkem kui 200 eesti tõlkijale.

Õigustõlge on üldiselt üsna prototüüpne tõlkeliik. Ka need,<sup>2</sup> kes on muude žanrite puhul valmis mõõnma suurt mänguruumi või ülepea tõlkimise võimalikkuse kahtluse alla panema, leiavad üksmeelselt, et õigustõlkes tuleb isetegevusest hoiduda ning jääda truuks vaoshoitud mõistekindlusele.<sup>3</sup> Ranged ettekirjutused teevad õigustõlkest prototüüpse tõlkežanri kõrval ka tõlkimise erijuhu, mis muudab eurotõlke ühekorraga lihtsaks ja keeruliseks: lihtsaks, sest ühtpidi justkui polekski muud vaja teha, kui termineid ja väljendeid riburada pidi korrektsete vastetega asendada; raskeks ja ahistavaks aga seetõttu, et paneb tõlkija küsima, miks sihttekst kõigi termini- ja keelenõuete järgimisele vaatamata ikkagi vildakas tundub. Küll õigustatult, küll õigustamatult, on eesti eurokeelt selle eest ka teinekord ka kritiseeritud.<sup>4</sup>

Õigustõlke eriline iseloom, mis tõlkijale rangeid nõudeid esitab, annab ühtlasi sobiva jäiga raami, mille taustal eesti keele eripära teistsuguse struktuuriga keeltega võrreldes saab esile tõusta. Annab ju eurokeele nurgelisus muu hulgas märku sellest, et eesti keel ongi põhimõtteliselt teistsugune kui keeled, millest ELi dokumente enamasti tõlkida tuleb. Muide, kimbatuses on ka masinad: nimelt on masintõlkeprogrammid olnud analüütiliste indoeuroopa keelte vahendamisel üpris edukad, kuid satuvad raskustesse just soome-ugri keeltega. Aga üks õigustõlkijaid ja masinaid treenitagi üsna sarnaste reeglite järgi ... Ilukirjanduse tõlgetes kohmakas lausestus nii sage probleem ei ole.

<sup>1</sup> Ette kantud XXII õiguskeelepäeval 28. novembril 2014.

<sup>2</sup> Õeldu käib muu hulgas tõlkeuurijate, teiste seas õigustõlke spetsialistide, nagu Heikki E. S. Mattila ja Susan Šarcevići kohta.

<sup>3</sup> Õigustõlget on kogu selle ajaloo jooksul painanud oht, et mõistekindlusest saab puhtakujuline sõnasõnalisus.

<sup>4</sup> Näiteks viidatakse sellele kirjutises **T. Randlane**. Euroterminoloogi tähelepanekuid. – Õiguskeel 2011 nr 3.

## II. Relativismiidee õiguskeelepõllul

Arusaama, et keelte vahel on põhimõttelised ja paiguti ületamatud erinevused, võtab lingvistikas ja humanitaarteadustes laiemalt kokku keelerelativismi hüpotees, mida omistatakse 20. sajandi esimese poole Ameerika keeleuurijatele Edward Sapirile ja Benjamin Lee Whorfile, kuid mille esimest versiooni võib seostada 18. sajandi lõpu – 19. sajandi alguse saksa valgustusmõtlejate Wilhelm von Humboldti ja Johann Gottlieb Herderi ideedega rahva vaimust ning keele ja mõtlemise tihedast kokkukuuluvusest.<sup>5</sup> Õigustõlke seisukohast, ei ole see hüpotees aga ei asjakohane ega populaarne ning ei läheks justkui kokku õigustõlke universalistliku alusarusaamaga, mille järgi lähte- ja sihttekst peaksid olema kui mitte tähenduslikult identsed, siis vähemalt õiguslikult autentsed.<sup>6</sup> Eriti häiriv tundub see mõte Euroopa Liidu dokumentide puhul, milles kõigi ametlike keelte võrdsus on üleüldine põhimõte.

Kui ka rahvusromantilised ja etnograafiatundlikud keeleideed kõrvale jätta, ei saa ikkagi mööda vaadata sellest, et eri keeled kasutavad maailma liigendamiseks erisuguseid kategooriaid. See asjaolu on igale keeleoskajale silmaga näha ja kõrvaga kuulda (näiteks vene keeles on erinevalt eesti keelest nimisõnadel sugu ja tegusõnadel eritüveline perfektivne aspekt) ning õiguskeeleuurijad seda vaidlustada ei saa. Sellised erisused jäävad kestma ka kõigis õigusterminites ja -definiitsioonides. Kedagi ei üllata ega häiri, et üks ja seesama termin püsib inglise keeles muutumatuna (kui mitte arvestada mitmuse tunnust), aga eesti keeles võtab sõltuvalt tüübist kuni 14 erinevat kuju.

Eestikeelse maailma jaoks on relativismiidee rahvusromantilised lätted eriti intiimsed ja olulised, sest just neist on saanud tuge hoiak, mis väikeste eriilmeliste keelte olemasolu üldse väärtuslikuks peab. Sealtsamast on saanud tõuke ka eesti rahvuslik ärkamine ning eesti keele olemasolu tänapäevasel kujul ei oleks ilma selliste mõttesuundadeta kujutatav. Õiguskeelehoolde poole peal on meil keelerelativistlikke vaateid kõige sõnaselgemalt edendanud Uno Mereste,<sup>7</sup> aga sedasama põhimõttelist hoiakut väljendab ka Krista Kerge arusaam oskuskeelte omavahelistest suhetest: „Harva saavad kaks keelt hõlmata tähendusruumi ühesuguses mahus ja sarnasel viisil. Leksikaalgrammatilised võimalused lubavad konkreetsete keelte abil realiseerida pigem mõistevõrgustikku, kui üksüheselt suhestada eri keelte tähistajaid.“<sup>8</sup>

Tänapäevaks on relativismimõte viinud humanitaarteadustes üleüldise paradigmanihkeni, mida tuntakse keelelise pöördena ja mis külastab üksteise järel üha uusi teadusharusid. Selle juures on kesksel kohal arusaam, et „keel ei ole – nagu seni valdavalt usuti – tegelikkuse (kogemuses antu) edasiandmise neutraalne vahend“,<sup>9</sup> vaid keel ise muudab ja mõjutab uuritavat tegelikkust

<sup>5</sup> R. Raud. Mis on kultuur? TLÜ Kirjastus 2013, lk 118.

<sup>6</sup> Vt S. Šarcevic. Legal Translation and Translation Theory: a Reader-oriented Approach, lk 5. Tekst on saadaval *tradulexi* kodulehel: <http://www.tradulexi.com/Actes2000/sarcevic.pdf>

<sup>7</sup> Vt eelkõige kirjutist „Rahvuskeelte tähtsus teaduses“ rmt-s U. Mereste. Oskuskeel ja seaduste keeleline rüü. Eesti Keele Sihtasutus 2000, lk 21–38, aga samast vaimust on kantud ka paljud teised Mereste mõtisklused.

<sup>8</sup> Vt K. Kerge. „Terminid leksikaalse ja grammatilise keelendina“ kogumikus Eesti oskuskeel 2003, Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn 2004, lk 19–46, lk 30.

<sup>9</sup> E. Piirimäe. „Keeleline pööre“ rmt-s M. Tamm (koostaja). Humanitaarteaduste metodoloogia. Uusi väljavaateid. TLÜ Kirjastus 2011, lk 33–58.

ning nii ajaloos, sotsioloogias kui ka näiteks soouuringutes tulekski uurijal pöörata tähelepanu pigem keelele endale. Õigus on valdkond, mida traditsiooniline keelepööre kuigi rängalt tabanud ei ole, ehkki pinnas on selleks eriliselt sobiv. Nagu kinnitavad õiguskeeleõpetlased, on õigus „metafüüsiline nähtus, mis elustub ainult keeles“,<sup>10</sup> aga ometi on seda erialanõuete tõttu alati püütud esitada keeletaguse reaalsusena, nii et keele osaks on jäänud olla pelgalt sõidukiks, millega abstraktses eraldatuses küpsenud õigus subjektidele kätte toimetada. Ehkki õige on ka see, et õiguses on keeleküsimumste ja keelefilosoofiaga ka ilma kõikehõlmavate kontseptsioonideta paratamatult kogu aeg tegeletud.

Kui aga õiguskeeleteoorias läheb jutt keeltevaheliste põhimõtteliste erinevuste peale, siis tuntakse enamasti muret, kas selline asjade seis kuidagi ühist ühtlustatud ettevõtmist ei nurja.<sup>11</sup> Seevastu veendunud „relativiste“, kellele omistatakse arusaama, et rahvusülesele õiguskorrale omaste ühiste mõistete loomine eri keelte ja õiguskordade baasil ei ole nende ühismõõdutuse tõttu üldse võimalik, on aga Sorbonne'i ülikooli õigusinstituudi võrdleva õiguse professor Pierre Legrand.<sup>12</sup>

Tema enda fookus on sellist väidet esitades küll mujal. Võrdleva õiguse õpetlasena räägib ta peateemana võimalusest õiguskordi teaduslikult kõrvutada, kuid tugineb siiski just keelerelativismile, viidates hulgale keeleküsimumsi käsitletud filosoofidele Humboldtist Derridani. Sealjuures ajab ta keelelise ja õigusliku ühismõõdutuse (mõlemad aspektid on kultuurisõltelised) teadlikult sassi, pidades neid ühe ja sama asja eri tahkudeks, ning tõdeb kokkuvõtvalt, et õiglusele ei olegi võimalik jõuda muul moel kui teise kultuurilisest iseolemisest tulenevat radikaalset taandamatust hinnates ja tunnustades: „kohaliku eripära tunnustamine on õigluse eeltingimus“.<sup>13</sup>

Legrand vastandab end ise võrdleva õigusteaduse peavoolu õpetlastele, kes on keelte ja õiguskordade olemuslikust ühismõõdutusest alati mööda vaadanud,<sup>14</sup> kummatigi ilmneb, et just tema arusaamades väljendub eredalt Euroopa Liidu kui iseendale liiki andva poliitilise ja õigusliku ühenduse idee. Eks ole ju Euroopa Liidu kui uue ajastu lapse saatuseks olla tervet hulka iseseisvaid võimukeskusi ning seega ka piirkondlikke ja nägemuslikke erisusi liitev blokk, mis eeldab küll soovi ühiselt tegutseda ja valmidust selle nimel oma suveräänsust osaliselt keskasutustele üle anda, kuid mis ei saa päriselt arvestada ühtsete käsuliinide ega läbinisti selge valitsemisstruktuuriga.<sup>15</sup>

Selline ebakindlus, mis on ühtlasi vourus, ilmneb üha poliitiliselgi areenil: ikka ja jälle avaldab üks või teine soovi, et Euroopa Liit räägiks rohkem „ühel häälel“, jättes aga välja ütlemata sellega salamisi kaasas käiva soovi, et Euroopa Liit väljendaks sealjuures ütlejale sobivaid

<sup>10</sup> H. Mattila. Comparative Legal Linguistics. Ashgate 2006, lk 31.

<sup>11</sup> Vt näiteks J. Engberg. Word Meaning and the Problem of a Globalized Legal Order raamatus P. M. Tiersma ja L. M. Solan. The Oxford Handbook of Language and Law, lk 175–186.

<sup>12</sup> Vt P. Legrand. Word/World (of Primordial Issues for Comparative Legal Studies) raamatus H. Petersen et al. (koostajad). Paradoxes of European Legal Integration. Aldershot: Ashgate 2008, lk 185–233. Tekst on saadaval ka Pierre Legrandi kodulehel: <http://www.pierre-legrand.com/interventions.html>

<sup>13</sup> Vt P. Legrand, *ibid*: lk 231.

<sup>14</sup> Vt P. Legrand, *ibid* lk 230.

<sup>15</sup> Isegi kui me räägime nn ühistest põhiväärtustest, siis teatav ühist vundamenti kallutatav tõlgendamisvajadus ilmneb ju ka seal.

seisukohti. Tegelikuses on Euroopa Liidu saatuseks seisukohtade taandamatu paljusus, mis ometigi ei ole kunagi halvanud igasugust ühistegevust. Kui see enam nii ei oleks, kaoks ka senine õiguslik *sui-generis*-staatatus ning koos sellega Euroopa Liidule omane avangardsus. Asemele tuleks selgema ja traditsioonilisema ülesehitusega liitriik või allianss.

Täpselt sama piirang iseloomustab ka õiguslikku ja keelelist tasandit. Võib isegi öelda, et ELi mitmekeelsuse pärisosaks on loomuomane vastuoksus: kui mitmekeelne haldussüsteem, milles igale dokumendile eelneb ja järgneb ridamisi samalaadseid, ent eri instantse kaasavaid ettevalmistavaid ja järelhindavaid dokumente, päriselt tõrgeteta ja ühtlustatult toimima hakkaks, nii nagu vahel soovitud,<sup>16</sup> ei oleks see enam mitmekeelne, vaid sisuliselt ükskeelne süsteem, mis ei saaks arvestada kõigi keelte iseärasustega.

Harjumuspärane mõttekäik veenab, et esmalt tuleks ühtlustada Euroopa Liidu õiguslik ja keeleline tasand, et tagada kadudeta teabevahetus ja püsiv õiguskindlus, mille najal saaks hakata kujundama poliitilisi otsuseid. Keelesõltelisuse poolehoidjate leerist tänaseks välja kasvanud mõttevooludelt vaadates näib seevastu, et siis, kui mõisted on juriidiliselt ja keeleliselt ühtlustatud, on ka suur osa poliitilisest otsusest juba tehtud ning üle jääks veel vaid allkiri alla panna. Filosoofilises mõttes tähendab autonoomia – kui pidada seda iseseisvuse sünonüümiks – just eelkõige võimet iseenda jaoks mõisteid määratleda.

Peale pealispinnalise poliitilise korrektsuse, mis innustab väärtustama mitmekesisist kultuuripärandit ja tagama igale kodanikule demokraatiaprintsiibist lähtuva võimaluse suhelda Euroopa Liidu asutustega oma emakeeles, on liidu mitmekeelsuspoliitika tegelikult aluseks olnud austus keelelise teise vastu. Ei kujuta ju ka ELi alusväärtuseks olev demokraatia enamuse ülemvõimu, vaid esmajoonel ikkagi arvestamist ka vähemuste vajadustega.

### III. Loov katkestus

Pierre Legrandi õigusarutlust võib pidada loomult postmodernseks, mis seab äraproovitud ja harjumuslikke tõdemusi kahtluse alla, jättes neid veidi ärevasse valgusesse. Selles ei tasu näha ohtu, vaid pigem püüdu avanevaid perspektiive mõtestada, sest küllap jõuab postmodernne keeleline pööre üht või teist viisi ka õiguskeele peavooluteooriate väravale. Õiguskeel, nagu ka õigus ise, on seisnud enam-vähem kõikjal üsna iidsetel vaiadel ja olnud hoiakult äärmiselt traditsioonikindel,<sup>17</sup> ent on ilmne, et Euroopa Liidus see samamoodi olema ei pea, sest mingeid Euroopa-üleseid iidseid keeletraditsioone lihtsalt ei ole.<sup>18</sup>

Et postmodernsuse üsna laialivalguvaid jõujooni aredamalt tajuda, oleks aga paslik tõrjuda lihtsustavaid tõlgendusi. Ühe tänapäeva populaarseima mõtleja Slavoj Žižeki kinnitusele ei nõua postmodernne meelelaad sugugi, et üleüldise suhtelisuse egiidi all kõigist järeleproovitud tõdedest lahti lastaks, vaid esindab arusaama, et selles ja justnimelt selles, mida eelnevad epohhid pidasid ülimaliks võõrandumiseks (universaalsuse dekonstrueerimine, universaalsuses võimuhete nägemine, universaalse mõistuse käsitlemine repressiivseks, esteetika

<sup>16</sup> Vt **I. Kull**. Euroopa eraõiguse ühtlustamise mõju eesti õiguskeele kujunemisele. – Õiguskeel 2005 nr 4.

<sup>17</sup> Vt **H. Mattila**. Comparative Legal Linguistics. Ashgate 2006, lk 92–96.

<sup>18</sup> Euroopa õiguskordade ühtne ladinakeelne juur ei oma igapäevases keelereaalsuses enam väga suurt väljundit.

autonoomsus), nähakse siiski võimalust vabaduseks ja emantsipatsiooniks. Vabadus ongi niisugusel juhul „võimalik üksnes teatud fundamentaalse võõrandumise foonil“.<sup>19</sup>

Ehkki postmodernismi mõttevoolu on tervikuna raske käsitada rahvuslike väärtuste, kasvõi siis rahvuskeelte kaitsekõnena, annab Euroopa Liidu mitmekeelsuse kontekst just sellise platvormi, millel teisesuse kohalolu juurde kuulub ikkagi ka iseendaks jäämine. Teisipidi jälle, ehkki kõikide liikmesriikide kultuuriline ja keeleline edasikestmine on ELi alustalaks, on mingi loov katkestus ELi ülesehitusse nii või naa igal tasandil sisse kootud. See omakorda tähendab võimalust ja vajadust teha teadlikke valikuid ja sobivaid kompromisse. Riigiõigusega paralleelse tōmmates võiks ELi puhul rāākidagi keelesuverāānsuse osalisest üleandmisest.

Ehk siis filosoofiliste kategooriate kõrgustikest õigustōlke igapäevaste valikute juurde libisedes nähtub, et taandamatult teistsuguste ja isegi veidi hāirivate elementidega leppimine on asjakohane ja isegi hea. Teisalt tähendab see, et mingit ideaalset mōradeta kokkulangevust eri keelte ja õigustmōistete vahel oodata ei ole. Eesti eurokeeles tuleb niisiis paratamatult vāljendada paljut sellist, mida seni vāljendatud ei ole ja hāsti vāljendada ei saagi. Kindlasti on olnud omal kohal mōningad järeleandmised vōõrapārase, abstraktsema õigustmōitlemise vajadustele;<sup>20</sup> samuti mōõndused ortograafia vallas, nāiteks protsendimārgi eelneva tāiendiga kokku- või lahkukirjutamise kōsimus. Sellega koos tuleks aga pūūda mōelda, millised on need eesti keele iseloomujooned, millest Euroopa koridorides mitte mingil tingimusel taganeda ei tohiks.

Kui eeldada, et keelte erinevused on vaid pindsed ning kogu õigussisu on kōigis keeltes samavāārselt esitatav, vōib lōpuks jāāda arusaamatuks, mille nimel ūldse tōlkimine toimub. Miks eesti keelt ūldse vaja on? Oma keeleta oleks segadust vāhem, oleksime teistele paremini mōistetavad ja õige pea saaks valdav enamik kodanikke oma pōhiõigustest inglise keeles sama hāsti aru. Muudel erialadel jōutakse sellise seisukohani ju ūha sagedamini.

Sealjuures tuleks aga esitada veel suurem ja otsekohesem kōsimus: mis ūldse teeb eesti keelest eesti keele? Kui sellisest kōsimuseasetusest hoidutakse, liigub keelekorralduslik tāhelepanu teemadele, mille ohjamine probleeme ei valmista: ortograafia korrektsus, vāārsuste ja otseste vōõrtaenude vāltimine, stiilijuhislikud kokkulepped, stiililine lakoonilisus ja ōkonoomsus jms. See kōik on kahtlemata oluline, nagu on ōpetlikud ja abistavad paljud keelehooldajate konkreetset nāpunāited<sup>21</sup>. Seevastu seda, milline on pāriselt eestikeelne lause vōi lausejada vōi kuidas tāpselt kāitub eestikeelne mōistesüsteem, oskaksid kogenud keeletōimetajad samuti igal konkreetset juhul ōelda, aga ūldisi suuniseid on nende kōsimuste kohta seni sōnastatud napilt.

<sup>19</sup> Vt **S. Žižek**, *Looking Awry: An Introduction to Jacques Lacan Through Popular Culture*, MIT Press paperback edition 1992, lk 142.

<sup>20</sup> Nāiteks **Ragimundis Stolze** on analūūsinud, et ELi õigust palju mōjutanud *common law* terminid on ūldisemad ja abstraktsemad kui eesti keelele lāhedasemad saksa õigustmōisted (vt R. Stolze. *The Legal Translator's approach to texts.* – *Humanities* 2013/2, lk 56–71, [www.mdpi.com/journal/humanities](http://www.mdpi.com/journal/humanities), lk 60). Seda vaatamata asjaolule (vōi õigemini just seetōttu), et õiguskorra kui terviku seisukohast tuleb sūsteemsust (ja abstraktsust) pidada just Saksa õigusele iseloomulikuks (vt **I. Pärnamāgi**. Saksa mōju Eesti õiguses. – *Õiguskeel* 2014 nr 1).

<sup>21</sup> Nāiteks on asjalikuks abimeheks **Helika Māekivi** artiklite kogumik „Emakeelne eurokeel“. Eesti Keele Sihtasutus 2013, saadaval ka internetis aadressil: <http://eurokeelehoole.eki.ee/documents/compendiums/358dffbbec8a7df11fa32d841b4585eb.pdf>

Euroakte tõlkides aga iga lause puhul mitmekülgseid keeletoimetuslikke arutelusid keegi pidada ei jõua.

On ilmne, et eesti keele olemust täpselt kindlaks määrata ei saagi, liiatigi keeled ise muutuvad. Siinse kirjatüki eesmärgiks on olnud rohkem eurokeele autoreid ja kasutajaid innustada. Peamiseks soovitusena, mida õiguskeele silumiseks ikka ja jälle antakse, on lugeda head eestikeelset kirjasõna, et oma keelevaistu sihikindlalt harida. Ühtlasi tuleks õppida omaenda keeletaju tasahilju usaldama, sest vaid nii ollakse valmis oma vigadest õppima. Lõpuks saab ka selle, mis moodi kõlab tõeline eesti keel, välja selgitada vaid igaüks ise omaenda haljendava keelevaistu abil. Laiemas plaanis tähendab see, et ka eesti eurokeelt tuleb aktiivselt kujundada ning ei saa oodata, et see kuidagi iseenesest õige ja kohasena valmis tõlkuks. Oluline on ka, et põhiosa sellest tööst tehtaks endiselt Eestis. Direktiivide ülevõtmise seisukohast oleks väga hea, kui Eesti enda seadusandjad saaksid keskenduda esmajoones euroaktide mõttele, jättes endale võimaluse muuta mõisteid ja sõnastust meil välja kujunenud tavade järgi.<sup>22</sup>

---

<sup>22</sup> Viimane seisukoht on võetud veidi ümbersõnastatult Krista Kergelt. Vt **K. Kerge**. Muutustest õigusdiskursuses ja -keeles.–Õiguskeel 2010 nr 4, lk 4.